Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Республиканың политилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 20 (15458) ◆ 1995 чылдың февраль 2, четверг ◆ Ат салган шагы 00.50. Садар өртээ 300 рубль.

САҢ САЛЫП, ЧОЛУКШУП...

(Шагаа байырлалының Кызылга болуп эрткени)

Тыванның Президентизи Ш. Д. Ооржакка хүндүткелдиг сөңүн тыпсып турары.

Чаламаны баглап турары.

Шагаа сонуурган келген бөлүк ооллар.

Хавырга даанга

Көржең бус дег туман шыпкан эртен. Кайнаар-даа көөрге, куу хыраа. Улуг уйгузун удаан Улуг-Хемниң эриин дургаар үнген ыяшдаш, соокка човуурттаан дег, ында-мында дызырткайның турган ышкаш сагындырды. Эртенгиниң сес шак. Соок 43 градус болза-даа, Каа-Хем биле Бии-Хемни каттыштырган дагже улус ууруксууруктан чоруп турган. Парк иштинче кирип келирге-ле, дагдан дүңгүр ыды, ында алганган хамнарның алганы кижилерни чайгаар дүргедедип, бодунче хаара тудуп турган ышкаш болду. Хем кыдыында Шагаа уткуурунга белеткеп каан черге чедип келиримге, даг бажында «Хамнар» политилелиниң эң шыырак дээн хамнары от долгандыр алганып. йөрээл кылып, келген чонуң бак-сок үүлдерин чайладып, отка чемниң дээжизин салып, хүн-биле кады Шагааны — Хаван чылын канчаар уткуурун келген чонга тайылбыр ажылыш чорудун бээрге, келген кижи бүрүзү болунуу-биле черорапынга тейлеп, аштанып-арыгланып: «Чаа чыл эки-ле болзунам, курай, курай!»— деп йөрээл сөстерни сөглеп турду.

А хем кыдыында кончуг улуг өгпү тиккеш, ында чонга бүгү-ле эки байдалдарны тургускан. Суугуда изиг сүттүг шай, дүлген эът, мүн, столдарда чигир-боова...

Өгпү долгандыр байырлалдың фейерверктери, өң-баазын салюттар хүн үнүп келтижеге дээр айыраң чараш кылдыр чивеңейнип, ак-көк Дээрже удаа-дараа ужугуп үнүп турду. Шагаа уткуп келген улуг-даа, бичии-даа улус сылдыстар дег чивеңейнип турар фейерверктерни кыпсып алгаш, хем эриин дургаар чыскаай тургузуп каап турарын көөрге, база бир тускай, орус улустуу-биле каас-чараш шиви, чинчилер дег ойнаарактар чок болза, Чаа чыл уткааныпас болгай. Тыва чонуң байырлалы Шагаанга амгы үениппиле чүге уткуп болбас деп бодал төрүттүнүп келбес болгажок. Ийе, эрги чаңчылдарывысты өгдүп, сөс эки талаларын амыдыралывыска ажылган, чаа үениң-биле эки чүүлдерни чоп ортузунче киирери черле чугаалы болгу дег. Ye бодунуу биле өскерлип турар-ла болгай.

Өң-баазын салют, фейерверк кылган соонда, Тыванның камбы ламазы Казак Сандак ном номчуп, мөргүл кылгаш, Тыванның бүгү чонунга Шагаа байырлалын таварыштыр байыр чедиргеш, аал-орапынга тайбың, аас-кежик турарын күзеп, тос-карак-биле чер-делегейже ак сүдүн чажыш, ак оруктуң ак чаламазын баглаан. Башкының мөргүл-кежиин четтирген чоп алачайгаар сеткил өөрүп, оюн-тоглааже кирген.

Кижи өөрээнде ырлаар, сагыш-сеткилин ыры-кожамык-биле чазыктырын алыр. Бо удаада улус-чон Чаа чылдың бир дугаар хүнүн уткуп алганына өөрүшкүзүн тыва улустуң кожаңнарындан эгелээн. Баштай оол улус-биле хереэжен чоп маргышкан. Улустуң чечен-мергенин кижи магалап ханмас, сөс-домаа хөрек-чүректен куттулуп турар чүве. «Миннип-миннип орарымга, Бичелдейниң хойнунда мен...» деп суг сула салгылаптарга, «чир-шоң» дүшпестиң аргазы чок. Хөрөшкүн ... ле уяп, бо удаада ор улусту чер-даа алыскы ... ыстың кожамык мөөрейинге 3 дугаар школаның башкызы М. Б. Танова Тожудан келген дуңмазы Тамара Балчыровна Оюн-биле кымга-даа алдырбаанар. Ооң соонда угбашкыларга чедер кижидаа тывылбады.

Төвек тевер оюн база-ла солун болган. Чөэрби ажыг киржикчиден Ролан Даржаа эң хөйнү, янзы-бүрү аргалар-биле ойнап турган тиилекчи боон, кончуг улуг иртбиле шаңнаткан. Бо байырлалга эрткеп чылын келген Черби школазының өөреникчилери киришпейн барганы хомуданчыг болду. Чүге дизе олар тевекти 150-200 чедир тептер турган, а бо чылын ындыг хөй тевек тевер кижи тывылбады.

Саң салган черге эң-не хөй киржикчилиг оюн — аът шалбадаары болган. Оларның аразында кымнарны чок дээр: чогаалчы К.-Э. К. Кудажы, культура сайыды Ч. Ч.-Д. Ондар, хоочун башкы Ч. М. Чап дээш, бичии школачы назылыг ооллдарга чедир. Ачыр-дачыр тудушканының соонда үш кижи, а ооң соонда, ийи кижи арткан. Сөөлүнде арткан С. Насюрюн биле А. Арабаның аразында элээн чидиг маргылдаа болганының соонда, А. Араба тиилеп, ангор өшкү-биле шаңнаткан.

Ужа чиир мөөрейге үүгле ийи кижи киржир күзелин илереткен. Оларның кайызы-даа боттарынга онаашкан үлүүн ак сеткилдиг күүсеткен дээш шаңналды иелдирзинге берген.

Шагааны хүн-биле уткаан бирги байырлалы — саң салыышкыны каткы-хөглүг, ыры-шоорлуг эрткенин демдеглеп, бо бүгү эрткен мөөрейлерни удуртуп эрттирген Алексей Ооржакка, Культура яамызынга чон мурнуудан өөрүп четтиринишкиннерин сөстерин чугаалавас арга чок.

Театржыткан көргүзүг

Хавырга дааңга саңдан эгелээн Шагаа чаңчыл өзугаар «Арат шөлүнге» удамчылаан. Соок дыңзыг-даа бол, шагаажылар шөл долу. Шөлдүң өң-баазын дериг-кастал газы байырлалды улам шиник киирип турар. Театржыткан көргүзүг. Чыл санаашкынында кирип турар 12 дириг амытаннарның дүрзүлери. Олар тус амытанның аажычаңын өттүнген бир-ле шимчээшкиннерни кылып, сампан-танцылап каап турарыбиле улуг-биче улусту хөгледип турлар. Тускай машинада үн аппаратураларындан оларның онзагай үннери дыңналып, —аът киштеп, ыт ээрип, күске мыжыңайнып, пар, улунуң хөректери эдип, ынчаддыр чыскаал аайы-биле шуужуп эртип, индир кырынче байырлажып үнүп турлар.

Ол бүгү солун көргүзүгпү өй-ийлеп шагаажыларны меңнеди каап турган диңмиттдааш улам хөөктүрүп, дээрже ужугуп үнген чүзүп-бүрүп от-сырылар улам ... ди каап турду. ... гаажыларны бир сонуургаткан чүүл ... көргүзүп, ат-сывын, аажычаңын сурадып эрткен ол бир амытаннарның чыскаалын Хаван чылы-биле доосканы болур. Ону хоорайның культура килдизи, ылаңгыя бо езулалды удуртуп эрттирип турган Айлана Чадамба (сценарийи Х. Ширин-ооллдуң) мурнуку чылдардан онзагай, дыка тывынгыр чонга бараалгатты. Чаа үнүп келген Хаван чылынга улуг хүндүткелди көргүзүп, тоол шагда Алдын Даңгына дег, дөрт мөге дөрт чүгүнден көдүрүп-сөлеп алган алдын кедергей соок-даа бол, чопуң кол кезин таравайн тур. Ол харын тыва кижиниң оюн-тоглаа, ыры-самга чайгаар сундулуунуң херечизи. Шагаазынга, национал байырлалынга көргүскен хүндүткели.

Театрга

Дүштекиниң 14 шак. В. Көкоол аттыг улуг ордувус чыылган чондан шыгырт долу. Шагааның бо кезээ колдуунда тыва национал оюн-парга тураскааттынган. Ол оюн-мөөрейлер байырлыг концерттиң мурнуу чарыында эгелээн болгаш тиилекчилерге шаңнал белектерни концерт үезинде тыпсырыбиле чергелештир болуп турар болду. Бо бүгүнүң дынын тулуп, аайлап-башкарып турар кижи сураглыг артизивис Хертек Өлбезекович Ширин-оол болду.

Культураның улуг ордузунуң адаккы, үстүкү каттырында аъш-чем-даа арбын, оюн-тоглаа-даа изиг түлүк. Шагаажылар маңаа кажыктың үш хевириңге, хөл-шыдыраазынга мөөрейлежип, чечен сөстүг кожамыкка чижип, национал хеп көрүлдезинге «утчуп» — хей-аът көдүрлүүшкүнүг кириштилер.

Удаваанда Шагаа мөөрейниң баштайгы тиилекчилери илереп келди. Ол дээрге Тыва национал хептиң көрүлдезинге бирги черни ээлээп Халбажык Алефтина (Кызыл кожуунда библиотека эргелекчизи), бичии уруглардан Юша Сайзана (№ 9 школа), Шойжун Леонид, Херела Кыргыс олар-дыр.

Бо хүн черле бо бичии уруглардың хүнү турган боор — олар онзагай шаңнал — Тыва Республиканың Президентизи Шериг-оол Дизижиковичиниң «Шагаа белээ» амданныг чаагай, үзүм-чигирлиг торт-биле шаңнаттылар.

«Кагжып оруп адар, кагар Кажык ойну солун-на ийин» — деп девизтиң адаа-биле мөөрейлешкен кажыкчыдардан аныяк кыс Марта Монгушка чедер кижи чок болган, а «Кожамыкка кончугла мен» деп чижип ойнаарынга Кунгуртугдан Нина Баазаң тергиидеп үнген. Шыдыраачылар база-ла хой шаңналы дээш изиг-изиг мөөрейлешкеннер. Маңаа бирги черни ат-алдары алгын бар чыдар аныяк шыдыраачы Монгуш Орлан (Кызыл) алган.

Хаван чылының бо Шагаазының бажы черле чаагай оштуг эгелээн. Байырлал кидин түлүк турда, шагаажыларга солун болгаш өөрүнчүг медээ дыңналган,— Шагаа хүнү үнер билек, таптыг-ла эртенгиниң 7.40 шакта, Кызылдың божудулга бажыңына ool, кыс ийи уруг төрүттүнген. Оларга Шагаа белээн база шагда-ла белеткеп каан болду.

Ак чолдуг Шагаавыстың онза белээ — ийи бичии чаштар Чаа чылдың, часкы шагның баштайгы медээчилери болганнары ол-дур! Уткуп алганывыс Чаа чылывыс ууттунмас кежиктиг, угдунмас элбекшиллиг-ле болзун, курай-курай!

Светлана МОНГУШ.
Чап ЧҮЛДҮМ.
(«Шынның» корр.).

Дагдан чуңгулаашкын.

В. САВИНЫХТЫҢ фотолары.

КОЛ ЧҮҮЛДЕРНИ ЧУГААЛАШКАН

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА). Февраль ортан үезинде Федералдыг хуралдың мурнунга РФ-тиң Президентизиниң чыл санында қылыр Айыткалының кол-кол чүүлдериниң дугайында бодалдар солчуушкуну Борис Ельциниң Виктор Черномырдин-биле ужуражыышкыпының үезинде болган.

Айыткалдың чүүлдерин боттандырары-биле Чазактың талазындап ап болгу дег хемчеглерни чугаалажып көрген деп, күрүне Баштыңының парлалга албаны дыңнаткан.

Президент болгаш премьер «Чечен республиканың девискээринге катап чорудар ажылдарның эге үе-чадазының база эргелеп-башкарылганың девискээр органнарын тургузарының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

ХКД-ниң чазактар болгаш күрүнелер баштыңнарының Алма-Атага эртер чөвүдел хуралынга Россияның делегациязының тургузар кол-кол айтырыгларын база чугаалашкан.

«1995 чылда чорудар экономиктиг реформаларның перспективаларының дугайында бодалдар солчуушкуну болган, кадрлар талазы-биле чамдык айтырыгларны чугаалашкан» деп, парлалга албаны дыңнаткан.

СОҢГУЛДАЛАР КАЖАН БОЛУРУЛ?

МОСКВА. (РосИТА—СЧТА-ның корр.). Күрүне Думазының чаа составының соңгулдалары бо чылдың декабрьда, а күрүне баштыңының соңгулдалары 1996 чылдың июнь айда болур деп, Төп соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы Александр Иванченко дыңнаткан.

Россияның хөй санныг политиктиг ажылдакчылары парламент болгаш президент соңгулдаларын кады эрттиреринде саналдап турганын утпаан боор силер. Парламентиниң алдыы Палатазынга соңгулдалар дугайында Хооймулуну Күрүне Думазы дүргеп хүлээп алыр ужурлуг деп, А. Иванченко медеглээн.

Эрткен соңгулдалар холушкак система-биле — депутаттарның чамдызы партия даңызы-биле, а чамдыктары тодаргай кандидаттарны дорт соңгууру-биле эрткенин ол сагындырган.

Март айдан орай эвес үеде РФ-тиң президент соңгулдаларының дугайында, Федерация Чөвүлелин тургузар дугайында, референдумнар дугайында хоойлуларны хүлээп алыр боор бис деп, А. Иванченко бүзүреткен.

ОНЗА БАЙДАЛДЫ ЧАРЛААР

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА). «Россия Федерациязының Президентизи Соңгу Осетия республиканың болгаш Ингуш республиканың чамдык девискээрлеринге онза байдалды чарлаар дугайында» Чарлыкты Федерация Чөвүлелинге бадыладыры-биле чоруткан. Бо Чарлыкты Россия Федерациязының Конституциязының 102 үүлүнге дүүштүр үндүрген.

Чечен республикада сөөлгү болуушкуннар нарын боон турза-даа, Соңгу Осетия республикада болгаш Ингуш республикада политиктиг болгаш кем-херек үүлгедиишкиннерге хамаарышкан байдал чүүгээр боон арткан деп Чарлыкта демдеглээн. Ыпчалза-даа Чечен республикада дүрүм өзугаар тургустунмаан чепсектиг бөлүктериниң хөделиишкиннери осетин-ингуш чепсектиг өөрүлдээлер үзе шиитпирлээрин саадаткан. Соңгу Осетин болгаш Ингуш республикаларның девискээрлеринге таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле ындыг шиитпир хүлээп алдынган.

ЭЭЛЧЕГЛИГ ХУРАЛГА

Тыва Республиканың Дээди Хуралының үшкү сессиязының ээлчеглиг хуралы бөгүн, февраль 2-де эртенгинин 9 шакта эгелээрин Дээди Хуралдың парлалга албаны редакцияга дыңнаткан.

Тыва Республиканың чонунга болгаш Дээди Хуралынга Тыва Республиканың Президентизиниң Айыткалының, Тыва Республиканың прокуратура органнарының 1994 чылда ажылының түңелдериниң дугайында айтырыгларны база чамдык хоойлулар төлевилелдерин сессияның ээлчеглиг хуралынга сайгарып, чугаалажыр.

(Бистиң корр.)

«ОКЕАНЧЕ» АЪТТАНЫПКАН

Удаа-дараа эртип турар уран чүүл конкурстарынга пайысылал Кызылдың № 2 школазының улусчу талантылыглары идепкейлиг киржип келген. Бо школаның 9-10 класстарда өөренип турар ооллар, кыстары 13 кижи дүүн «Океан» дыштанылга лагеринче аъттанынкан.

Олар аңаа баргаш, бир ай дургузында дыштанмышаан, Сибирьниң болгаш Чөөн чүк аныяктарының фестивалынга киржир.

№ 2 школаны төлээлеп, чоруткан 13 кижи составтыг бөлүк ол фестивальга концерт программазын көргүзер. Өөреникчилериң ол бөлүүн ийи башкы — Клавдия Николаевна Суртаева биле Тамара Григорьевна Ондар удуртуп баштап чоруур.

Дартан-оол ЕНДАН.

«ШАГАА-95»

Шагаа—кышты чогумчалыг үдээринге, часты онзагай уткуурунга бараалгаткан тыва чоннуң эң-не чараш болган чаагай чаңчылдары сиңиккен кайгамчык солун байырлалы эрткен.

Бо улусчу байырлалдың бүдүүзүнде 60 маадырлар аттыг республиканың чурттшичилел музейинге «Шагаа-95» деп делгелге январь 24-те ажыттынган.

Ону белеткээринге Тыванның бурунгу төөгү эртемчырыдыышкын киллдистериниң, фондуларының эртем ажылдакчылары база ол ышкаш чурукчу Д. М. Епифанова, чазаныкчы-каастакчы, В. А. Яндараа олар идепкейлиг киришкен. Шагаага тураскааткан чурукчуларның ажылдарын фонд ажылдакчызы Л. К. Куулар чыыткан чонга аажок солун кылдыр тайылбырлап берип турар.

(Бистиң корр.)

ТИРАЖ—16271

1995 чылдың эгезинден январь айның сөөлгү бо хүнүнге чедир «Шын» солунуң тиражы — 15460 турганын бистиң номчукчуларывыс билир. Ол дугайын солунуң дөрткү арнында парлан көргүскен. Ол түң февраль айда өскерлир, чүге дизе солунуң номчукчуларының саны немешкен. Солунну февраль эгезинден ап эгелеп, номчуур кылдыр январь айның дургузында 811 кижи ону немей чагыдын алган-дыр. Ыпчаңган «Шын» солунуң февральда тиражы — 16271 экземпляр.

Чыл эгезинде кандыг-ла-бир чылдагаан-биле солун чагыдылгазындан озалдан азы чыдын калган улус «Шын» солун оларның бажыңынга дараазында айдан кээн эгедээр кылдыр чагыдын алганы ол-дур. Солунуң номчукчуларының саны айдан айже немежин, көвүдеп турары— солунуң чогаадакчы коллективиниге өөрүнчүг болурундан аңгыда, бистиң номчукчуларывыс, силер дээш, силерге чедирер солунувус дээш ажылга бистиң харысалгавыс улам бодлир ужурлуг деп чүвени ол биске хүлээндирип турар. Бистиң-биле харылзааңар дээш четтирдивис, эргим номчукчулар.

Солунну март айдан эгелеп алыр кылдыр чагыдын алынын бодап турарлар бар боон база чадавас. Ындыг таварылгада чүүн сумелеп болурул? Озалдавас деп бодаар болза, чагыдылганы харылзаа черлериниге февраль он бешке чедир бижидип алыр. Оон аңгыда, «Шын» солунну марттан июнь айга чедир база чагыдып ап болур. Дөрт айда «Шынны» чагыдылга өртээ — 11.200 рубль.

Солунну үш ай хуусаалыг кылдыр чагыдын алган бистиң номчукчуларывыс бистиң-биле харылзаазын үспейн, «Шынны» улаштыр чагыдын алыр боор деп идеген турар бис. Апрель, май, июнь — 3 айда чагыдылга өртээ — 8400 рубль.

ДӨВЕЛГЕ ШАКТА

● **ТОКИО.** АКШ-тың чепсектиг күштериниң штабтар начальниктериниң комитединиң даргазы Джон Шаликашвили Японияга албан чоруу кылын чораан үезинде «Чечняда байдал шериг талазы-биле россия-америк харылзааларга багай салдар чедирип шыдавас» деп медеглээн.

● **ДЕЛИ.** Афганистанның президентизи Раббаниниң ужар үүлү аяа удурланыышкынның баштыңы Хекматиярның туруштарынга ракета-бомба согуушкунун кылган. Кабулдан 200 км черде Гаани хоорайга удурланыышкын күштери шаан халдаашкыннар эгелей бээрге согуушкун кылганы ол.

● **ПЕКИН.** Кыдат чазак Белоруссия-биле садыг-экономиктиг харылзааларны хогжүдеринче улуг кичээнгейни угландырып турар. Белоруссияның үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый баазазы эки хөгжээн, ону ажыглааш, харылзааларны күштелдирерин Белоруссияның президентизи Александр Лукашенко-биле дутурушкан бис деп, КУР-нуң даргазы Цзян Цземинь медеглээн.

● **АБИДЖАН.** Либерий эрге-чагыргалар болгаш Либерияга тайбыңны деткиир талазы-биле Африка чурттарының шериглериниң командылалы ол чурттуң пайысылалы Монровиге массалыг чыскаалдар кылырын хораан. Комендант шагын чарлаан.

● **ДЕЛИ.** Исламабад чагырга черлери Россияның «СУ-27» дээр хыдыкчы самолеттарын садып алырын албан езузу-биле дыңнаткандаа болза, Пакистан сөөлүнде кээп, оон ойталаан.

● **НЬЮ-ЙОРК.** Калифорния штатта Эдвартс дээр ужар чүүл баазазындан ужуп үнген «Х-31» деп хыдыкчы самолет аңдарлын дүшкен. Ону башкарын чораан Германияның шериг-агаар күштериниң ужудукчузу Карл Ланг парашют-биле баткаш, дириг арткан.

● **ТОКИО.** Кыдат реформаларның эгелекчизи Дэн Сяопин барык медерелин ышкынган, ийи айдан үр чурттавас хире апарган. Кыдаттың дээди удуртукчуларын Пекинден үнүп чорбазын сагындырган. Удуртур кадрларның аразында Дэнниң «политиктиг чагыын» тараткан. Ол дугайын Гонконгта үнүп турар элээн каш солуннар дыңнаткан.

● **ДЕЛИ.** Индияның эң улуг компаниялары Россияның 6 чаа далай порттарын тударының, 3 портту чаартырының делегей хемчээлдиг төлевилелдерин боттандырарынга киржир. Ол дугайын чазак децнелиниге дугурушкан боон турар.

● **ПЕКИН.** Бо чылдың февраль 1-де Кыдаттың дип кезээнде чоннуң саны 1,2 миллиард кижи четкен. Эксперттериң санаанын езугаар алырга, сөөлгү 20 ажыг чылдарда чоннуң өзүп-төрүүрүн таарыштырбаан болза «планда көрдүнмээн» ам-даа 300 млн. бичии кижилериниң немежири чайлаш чок турган. Амгы үеде кыдат чоннуң санын 1,3 миллиардтан ковудетпес сорулганы салган.

● **БРЮССЕЛЬ.** Европа эвилелиниң удуртуп баштаар «үжүүнү» — Францияның, Германияның, Испанияның даштыкы херектер сайыттары Европа эвилелиниң болгаш Россияның аразында садыгхарылзаа дугуржулгазынга ат салыры-биле март 9-та Москвага кээрлер. Ол дугайын ГФР-ниң даштыкы херектер сайыды Клаус Кинкель дыңнаткан.

● **ПАРИЖ.** Францияның премьер-министри Эдуард Балладюр болгаш Венгрияның премьер-министри Дьюла Хорн Чечняда дайын чорудулгаларын соксаткаш, ол айтырыгны тайбың шиитпирлээринче Россияны кыйгырган. Олар бо талазы-биле кады кылган медеглелин дипломаттыг капал дамчыштыр Москваже чоруткан.

РосИТА—СЧТА.

ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ: ООҢ АЖЫЛЫ

1993 чылдың октябрь 21-де Дээди Советтиң сессиязында Тыва Республиканың Конституциязын (Үндезин Хоойлузун) хүлээп алгандан бээр кыска үе эрткен-даа болаа, ооң ужур-дузазы уламна улгадыш, Тываның чонунуң амыдыралына төөгүлүг ужур-уткалыг болуп бар чыдар.

Конституция дээрге, күрүнеҥ Үндезин Хоойлузудур, ооң экономиктиг болгаш политиктиг системаларын, хамаатыларының эргелерин болгаш хосталгаларын база күрүнеҥ бодунуң үндезиннерин быжыглап турар.

1993 чылдың декабрь 12-де эрткен соңгулдалар Россияны чаартырының демократтыг оруунга чугула базым болуп, бадылаашкынның санының хөөн барымдаалаар чаа система-биле бир дугаарында эрткен. Соңгулдага политиктиг партиялар болгаш шимчээшкиннер бир дугаар киришкеннер. Соңгулда системазынга элээн ужур-дузалыг чаа-чаа үүлдер немешкен. Соңгулдалар идеологиядан хосталган, шаандагы дег командылап дужаар, торгаар аргаметод чок. Эрткен соңгулдаларның бир онзагай чаа үүлү-чүл дээрге, чаңгыс аай соңгулда системазын хевирлеп тургузарынга чедирген. Ынчангаш Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязын тургускан.

«Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу 1994 чылдың март 29-тан эгелеп күштүг бооп, ажылдап турар.

Тыва Республикага республика ужур-уткалыг соңгулдаларны, референдумнарны белеткеп, организастап эрттирер база ол ышкаш федералдыг соңгулдаларны, референдумнарны организастаар болгаш бүгү талалыг эрге-хоойлуга үндезилээш эрттирери-биле Төп соңгулда комиссиязын тургускан.

Төп соңгулда комиссиязы соңгулдалар үезинде кожуунларда, хоорайларда тургустунгулаан соңгулда комиссияларының бүгү ажыл-чорудулгазын удуртуп башкарын, эрге-хоойлу база организас-методиктиг, хүн бүрүнүң практиктиг дузазын чедирер хүлээлгелиг. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы эрге-чагырганын бүгү чадаларына соңгулдалар болгаш референдумнар дугайында хоойлужудулгаларның чаңгыс аай хажык чок күүселдезин дорт хандырын боттандырар сорулгалыг. Соңгукчуларның, политиктиг партияларның, хөй-ниити каттыжышкыннарының соңгулдага киржир бүрүн эргелерин, референдумнар үезинде соңгукчуларның күзел-бодалын, тура-соруун хостуг чуаалап, бижип, илергейлээрин хандырар хүлээлгелиг бис.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязын Тыва Республиканың Дээди Хуралы болгаш Чазаа кады хүлээп алган доктаалы-биле тургускан болгаш эде чаартыр база тарадыр эргелиг. Төп соңгулда комиссиязы юридиктиг албан чери бооп турар. Төп соңгулда комиссиязын даргазы, дарганың оралакчызы, харысалгалыг секретарь база комиссияның 15 кежигүнү составтыг тургускан. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы биле харысалгалыг секретары доктаамал штаттыг үндезин-биле ажылдап турар. Комиссияның даргазын, дарганың оралакчызын база харысалгалыг секретарын Тыва Республиканың Президентизи база Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы-биле дугуржун, Тыва Республиканың Дээди Хуралы томуйлаар. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязын Тыва Республиканың Дээди Хуралының бүрүн эргелериниң хуусаазының үезинге чедир тургускан.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бодунуң ажыл-чорудулгазының үезинде Тыва Республика биле Россия Федерациязының Конституциялары база соңгулдалар, референдумнар дугайында хоойлужудулгаларны удуртулга болдуруп, ону хажык чокка күүседип, эрге-хоойлуга даянын ажыл-даар. Соңгулдалар, референдумнар эрттирип турар база улуг организастыг ажыл-чорудулганы чорудуп турар үеде, соңгулдаларга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээрде, күүседирде күрүне органнарындан хамаарышпайн, боду тускай эрге-хоойлуга үндезилеп шиитпирлээр эргелиг.

Төп соңгулда комиссиязының хоойлуларга эргелүүр хүлээп алган шиитпирлерин күрүне органнары, политиктиг партиялар, хөй-ниити каттыжышкыннары, албан, бүдүрүлге черлери, албан-дужаалдыг кижилер күүседири албан болур.

Төп соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазын массалыг информация чепсектеринге үргүлчү удаадараа чырыдын турар бис. Төп соңгулда комиссиязының хуралдарынга массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери, даштыкы-даа, иштики-даа хайгааракчылар олуржур эргелиг.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы соңгулдалар болгаш референдумнар дугайында хоойлужудулгаларга өскерилгелерни болгаш немелделерни Тыва Республиканың Дээди Хуралынга саналдан киирер эргелиг. Ону бистер боттандырын эгелей берген бис. Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийиги сессиязынга «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 8 дугаар үүлүнге дүүштүр «Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадының эргебайдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга немелде киирдивис. Ол немелдениң утказы мындыг: «Иниити республиканың соңгулда округунуң талазы-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралынга соңгуткан депутат хуусаа бетинде эрге-хүлээлгезин соксадыр болза, республиканың соңгулда каттыжышкынының (политиктиг партияларның) доктаал-шиитпиринге үндезилээш, соңгулда каттыжышкынының бүрүткел эрткен дандызында киирген Тыва Республиканың Дээди Хуралынга депутатка кандидаттарның араазындан депутатты Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы даңзылап болур. Бир эвес соңгулда каттыжышкынының дандызында Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадынга кандидаттың чаңгызы-даа артпаан, азы кандидаттардан кым-даа Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады болурунга чөпшээрелин бербезе, Тыва Республиканың Дээди Хуралынга депутаттарның дараазында чыжыны соңгулдалары болгуже чедир ол депутат мандады хостуг артар». Ооң ангыда, бир эвес Тыва Республиканың Дээди Хуралының эрге-хүлээлгелериниң хуусаазы төнеринге чедир бир чыл четпес үе артканда депутат үнер болза, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының дараазында чыжыны соңгулдаларынга чедир ол депутат мандады хостуг артар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының Хоойлузунга немелде киргени-биле «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 9¹ үүлүнге мыйдыг немелдени киирген: «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы кожуунларга, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларга хөй-ниити эгелээшкин-биле доктаамал ажылдаар кожуун база хоорай соңгулда комиссияларын тургузар болгаш оларның дугайында дүрүмнү бадылаар. Соңгулдаларны белеткеп база эрттирип турар үеде кожуунның болгаш хоорайның соңгулда комиссиязының даргазы биле секретарын албан-дужаал база бүдүрүлгениң кол хүлээлгелеринден хостаар. Соңгулдаларга үндүрүп берген акша-хөрецгилерден шалыңыш оларга төлээр».

Төп соңгулда комиссиязы соңгулда бюллетеньнериниң хевирлерин, сөзүглелдерин, соңгукчуларның даңзыларын болгаш соңгулдаларның өске-даа документилериниң майыктарын, округ база участок соңгулда комиссияларының соңгулда хааржактарының база таңмаларының хевирлерин доктаадыр, соңгулдалар болгаш референдум талазы-биле бадылаашкынның түңнелдерин хоойлуда көрген хуусаадан эрттирбейн түңнеп үндүрер, бүгү чонга дыңнадыр. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы хоойлужудулгада көрдүнген таварылгаларда Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр дугайында айтырыгны чугаалажын көргеш, шиитпирин хүлээп алыр, ону 3 хонук хуусаада Дээди Хуралга киирер. Төп соңгулда комиссиязының шиитпиринге болгаш хөделиишкиннерингe хамаарыштыр хоойлунуң доктаатканы чурум өзугаар Тыва Республиканың Дээди судунга хомудалды киирип болур.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязындан 1995 чылда хөй ажыл-ниш, күш негеттинер, организастыг ажылдар-биле холбашкан соңгулдаларга болгаш соңгулдаларны эрге-хоойлуга, хоойлужудулгага дүүштүр чорудар ажылдар кончуг хөй.

Чүлерин ол дээрге, бирээде, тус чер чагыргаларының үнген даргаларының орнунга соңгулдаларны эрттирери; ийинде, тус черниң төлээлекчи органнары — төлээлекчилер хуралдарының кежигүннериниң соңгулдалары 1995 чылдың бирге чартында эртор. Тус черниң төлээлекчи органнарын Тыва Республиканың Хоойлузун өзугаар соңгуур; үште, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) 300 хире делегаттарының соңгулдаларын эрттирер; дөртте, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларынга улуг белеткел ажылдарын чорудар.

1993 чылдың декабрь 12-де Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары Россия Федерациязының Президентизинин 1993 чылдың октябрь 1-де Чарлыы-биле бадылаан Дүрүмү-биле эрткенин сагындырары артык эвес боор, а 1995 чылда Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары Федералдыг Хоойлу өзугаар эртер.

Бо бүгүден алгаш көөрге, Төп соңгулда комиссиязының кылыр ажылы хөй, ону боттандырар дээш аргадуржулганы үндүрер апаар.

Карa-Сал БУДУК-ООЛ.
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харысалгалыг секретары.
(Гонорарын «Шынга» артырдым).

СОҢГУЛДАЛАРГА УТКУШТУР

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА-ның корр.). Федералдыг хуралдың Палаталарының болгаш Россия Федерациязының субъектилериниң кады хөделир талазы-биле таарыштырылга чөвүлели парламент төвүнге чыылган. Янзы-бүрү деңнелдериниң депутаттары Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында, Федерация Чөвүлелин хевирлеп тургузар принциптериниң дугайында, а ол ышкаш Россия Федерациязының Президент соңгулдаларының дугайында Хоойлулар телевиледдерин чугаалажыр.

ТАРДАМНЫҢ ТӨЛЭЭЗИ

Чарыгдал хөй, акша-төгерик чок, бергедээшкинде болганда, Тардамның алдын уургайындан руданы сөөрткеш, Хову-Аксының кобальт комбинадынга алдынны чуур дээн ажыл шуудан чадааш, бүтүнейн барган. Тываның баштайгы өскүг металлургия төвүнүң салым-хуузу бууразының таварышкан. Кобальт комбинадын ам шуут хаан каар деп шиитпирлээн. Бо айтырыгның талазы-биле ТР-нин Чазак серинде белеткен турар доктаал өзугаар алырга, Тардамның алдын уургайының эргезинге администрацияның бажының база гидрометаллургия цеги дээн ышкаш ажылдап болгу дег черлерин шилчидип бээр. Мындыг янзылыг шиитпирин үндүргеш, артканнарын шыгжамырже киириптерге, суг холумактыг дыка хөй хоралыг бүдүмелдер кыштың соок үезинде оларны шыгжап, кадагалап турар саваларын чара тен үүн келзе, айыл-халап тургустуна берип болур.

Бууран дүжериниң кырында келген бо бүдүрүлгениң айыл чок чоруун хандырарын Тардамның төлээзи Калдар-оол Манчыкович Ооржак холга алган. Салымчолун Хову-Аксының кобальт комбинады-биле холбаан Саглы чурттуг металлург Красноярск хоорайга политехниктиг институтту доосказ, чеден чылдарның эгезинде бо комбинатка баштайгы күш-ажылчы базымын эгелээш, ам-даа ында ажылдавышаан хевээр. Үр чылдарның иүүрүнде хөй арга-дужулганы меңнээн Калдар-оол Манчыкович Тываның бир ховар дээн металлургтарының санынга кирип, шилип алган моргежилинге бердингеп, чонунга төлептиг бараан болуп чоруур.

Тардамның девискээринге өскүг металлдар тывыжынга харысалгалыг К. М. Ооржак хоралыг бүдүмелдер оларны шыгжап кааны улуг доскаарларны чара тепшезин дээш, ылангыя кыштың чыкылама соогунда хайгаралды күштелдирин, боттуг хемчегларни ап, электри күжү-биле чылдын турар.

Калдар-оол Манчыковичниң ооллары кандыг-даа ажылды кадыг, чик деп дилдан түрбас, хамаанчокка сегирин алыр — ажылгыр-кежээ, эрес эрлер. Олар ачазының чоргааралы болуп, ажылчын ацгының төлептиг салгалы кылдыр хевирлеттинин өзүп орар. Адашкыларның ажыл-ижи, шынан-ла, чымыштыг. Кышкы үеде дүне, хүндүс дивес, туруушкун чокка доктаамал чылыг бээр төп одалга систематызында Калдар-оол Манчыковичниң ооллары онаашкан үүле-хөрээп ак сеткилдиг күүседип чоруурлар.

Даңзы САЛЧАК.

БОТТУГ ДУЗАНЫ КӨРГҮСКЕН

Бистиң Чеди-Хөл кожуунга январь 18-тен 21-ге чедир республиканың иштики херектер сайыдының бирги оралакчызы Г. Д. Донгак база яамының мал оорлаашкыннарының талазы-биле харысалгалыг ажылдакчызы С. К. Кыпыраа олар кожуунуң ажылчын чоңу-биле танышышаан, бистерге, милиция ажылдакчыларынга, практиктиг дузаны чедиргеннер. Олар Хову-Аксы, Элегес база Ак-Тал суурларның ажылчы чоңарының хуралдарынга киржип, чугула айтырыгларга хүлээп алыышкыннарны кылганнар.

Ол ышкаш олар кожуунуң шагдаа киллизиниң 1994 чылда кылын чоруткан ажылдарының түңнел хуралынга олуржун, ында чедер-четпестерни сайгаржып, ажыктыг сүмелерни бергилээннер. А четпестер хөй болган. 1993 чыл-биле деңнээрге, 1994 чылда өлүрүүшкүнүг херектер 10 катан өскен болган. Тодаргайлаарга, 1993 чылда үүгле чаңгыс өлүрүүшкүн турган болза, 1994 чылда 10 өлүрүүшкүн кем-херээ болган. Оларның бежи үүгле Элегес суурга болган. Бо дээрге бистиң ажылывыстың четпези, чоп-биле сырыг харыызаа чок ажылдан турарывыста. Ылаңгыя суурларда участок төлээлери кем-херектерни баш удур болдурбас талазы-биле профилактиктиг ажылды дыка четпес организастан келгенинде. Кожуунуң шагдаа киллизиниң ажылдакчылары ол он өлүрүүшкүн херээн ажыдары-биле элээн хемчегларни алган. Ам бо күннерде сес херек ажыттынган.

1993 чыл-биле деңнээрге, мал оорлаашкыны база көвүдээн. Ооң бир чылдагааны — мал оорлаашкыннары-биле демисежир тускай дружинниктериниң бо күннерге чедир ажыллавайн келгенинде, ол ышкаш тускай эртемниглерни бо ажылга киириштирери-биле бистиң талавыстан боттуг дузаны чедирбейн турарывыста. Сөөлгү үеде биллиниң турары — малды кол нургулаймында қожа кожууннардан араазында тудуш харыылаалыг кижилер белүглежин алгаш, ооолан турарлар.

Ынчангаш моон соңгаар бистиң ажыл-чорудулгавыска демнежин ажылдаары кончуг чугула. Ылаңгыя Таңды, Чеди-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл кожууннарының шагдаа ажылдакчылары болгаш хөй-ниити-биле бижыг харыылааны тузары чугула деп түңнезе келгей бис.

Григорий ООРЖАК.
Шагдаа киллизиниң начальникининиң оралакчызы.

МЕГЕ МЕДЭЭ ДЭЭШ

Эрткен чылдың декабрьның үш неделязында хоорайның 7 школазы, Удмурт университети, «Металлург» культура орлузу телефон дамчыштыр хулганнаар чорукчуң объектизи болган. Ооң мурнуу чарыында чазак бажыңында частыр «үүл суп каап деп мег медээ келген.

Мег медээ берип турган хулганнарны туткаш, кеземенге онзаган.

Ижеген хоорай.

ДҮВҮРЕВЕС ЭЛДЕП ЧҮВЕ

Чонунуң амыдыралы экижизин дээш Президентивис, Чазаавыс чүнү-даа тып эккээр-дир. Тыва Республиканың күрүне структуразы чап-чаа, балдырбээжек пазын үези-биле деннеп болур. Бот-башкарыр, бодун боду чемгерер, хепкерер, хандыртынар эрге бердинген.

Бис ону ажыглап турар бис бе? Анаа «чок» деп харыны бир дугаарында бээр мен. Улаштыр мындыг бодал бажымны иштен келир. Хол дээр, күш үндүрер, дер төгер ажыл кылырындан чалданыр болгай бис. Кризистиң соогунган дезин, чылыг, чымчак черлер дилээр чаңчылывыс бар. Тускай эртем билиглиг хиревисте, оралакчылан, төлээлекчилен, кайы-бир эрге-хүлээлгениң кыйынына кыстынар аан.

Чазак азыралыга амдажаанывыс аажок, ацаа шуут чаңчыгын калган. Бо удаада көдээ ажыл-агый даргаларын бижикседим. Олар чаа чазылган күш төлүнге дөмей. Чаш кушкаштың чаяалгазы ындыг, амдыызында азырадыр. Ботбашкарның амыдырай албас. Ажыл-агыйы хоозурай берген турда-ла, чамдык удуртукчулар күрүнеже холун сунмушаан. «Мээн ажылчынарымга чээлиден» — дээш, акша-мөңгүнүң үшта шаап алырын бодаар. «Ажылчынарынга» чээлиниң хуваалдаын, кымга кайы хире дуза чедиргенин хынаар, контрольдаар күш колдуунда чок. Чээли акшаның шимчээшкини, ажыглалы кол нуруузунда адрезинге четпес. Чүгле шалың төлевиринге безин өре-шире каш миллион рубль бооп чыдын берген. Материалдыг сонуургал чокта продукциязын бүдүрүлге эчизинге чедирер эвес. Ынчангаш мал бажы хен-хепертен кудулаан, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери сандан үнген.

Бай-Тайга кожуунда «Мурпакчы» совхозту чижекке дужаалдыг кижилер күүседири албан болур.

Төп соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазын массалыг информация чепсектеринге үргүлчү удаадараа чырыдын турар бис. Төп соңгулда комиссиязының хуралдарынга массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери, даштыкы-даа, иштики-даа хайгаракчылар олуржур эргелиг.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы соңгулдалар болгаш референдумнар дугайында хоойлужудулгаларга өскерилгелерни болгаш немелделерни Тыва Республиканың Дээди Хуралынга саналдан киирер эргелиг. Ону бистер боттандырын эгелей берген бис. Тыва Республиканың Дээди Хуралының ийиги сессиязынга «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 8 дугаар үүлүнге дүүштүр «Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадының эргебайдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга немелде киирдивис. Ол немелдениң утказы мындыг: «Иниити республиканың соңгулда округунуң талазы-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралынга соңгуткан депутат хуусаа бетинде эрге-хүлээлгезин соксадыр болза, республиканың соңгулда каттыжышкынының (политиктиг партияларның) доктаал-шиитпиринге үндезилээш, соңгулда каттыжышкынының бүрүткел эрткен дандызында киирген Тыва Республиканың Дээди Хуралынга депутатка кандидаттарның араазындан депутатты Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы даңзылап болур. Бир эвес соңгулда каттыжышкынының дандызында Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадынга кандидаттың чаңгызы-даа артпаан, азы кандидаттардан кым-даа Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады болурунга чөпшээрелин бербезе, Тыва Республиканың Дээди Хуралынга депутаттарның дараазында чыжыны соңгулдалары болгуже чедир ол депутат мандады хостуг артар». Ооң ангыда, бир эвес Тыва Республиканың Дээди Хуралының эрге-хүлээлгелериниң хуусаазы төнеринге чедир бир чыл четпес үе артканда депутат үнер болза, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының дараазында чыжыны соңгулдаларынга чедир ол депутат мандады хостуг артар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының Хоойлузунга немелде киргени-биле «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 9¹ үүлүнге мыйдыг немелдени киирген: «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы кожуунларга, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларга хөй-ниити эгелээшкин-биле доктаамал ажылдаар кожуун база хоорай соңгулда комиссияларын тургузар болгаш оларның дугайында дүрүмнү бадылаар. Соңгулдаларны белеткеп база эрттирип турар үеде кожуунның болгаш хоорайның соңгулда комиссиязының даргазы биле секретарын албан-дужаал база бүдүрүлгениң кол хүлээлгелеринден хостаар. Соңгулдаларга үндүрүп берген акша-хөрецгилерден шалыңыш оларга төлээр».

Төп соңгулда комиссиязы соңгулда бюллетеньнериниң хевирлерин, сөзүглелдерин, соңгукчуларның даңзыларын болгаш соңгулдаларның өске-даа документилериниң майыктарын, округ база участок соңгулда комиссияларының соңгулда хааржактарының база таңмаларының хевирлерин доктаадыр, соңгулдалар болгаш референдум талазы-биле бадылаашкынның түңнелдерин хоойлуда көрген хуусаадан эрттирбейн түңнеп үндүрер, бүгү чонга дыңнадыр. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы хоойлужудулгада көрдүнген таварылгаларда Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр дугайында айтырыгны чугаалажын көргеш, шиитпирин хүлээп алыр, ону 3 хонук хуусаада Дээди Хуралга киирер. Төп соңгулда комиссиязының шиитпиринге болгаш хөделиишкиннерингe хамаарыштыр хоойлунуң доктаатканы чурум өзугаар Тыва Республиканың Дээди судунга хомудалды киирип болур.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязындан 1995 чылда хөй ажыл-ниш, күш негеттинер, организастыг ажылдар-биле холбашкан соңгулдаларга болгаш соңгулдаларны эрге-хоойлуга, хоойлужудулгага дүүштүр чорудар ажылдар кончуг хөй.

Чүлерин ол дээрге, бирээде, тус чер чагыргаларының үнген даргаларының орнунга соңгулдаларны эрттирери; ийинде, тус черниң төлээлекчи органнары — төлээлекчилер хуралдарының кежигүннериниң соңгулдалары 1995 чылдың бирге чартында эртор. Тус черниң төлээлекчи органнарын Тыва Республиканың Хоойлузун өзугаар соңгуур; үште, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) 300 хире делегаттарының соңгулдаларын эрттирер; дөртте, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларынга улуг белеткел ажылдарын чорудар.

1993 чылдың декабрь 12-де Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары Россия Федерациязының Президентизинин 1993 чылдың октябрь 1-де Чарлыы-биле бадылаан Дүрүмү-биле эрткенин сагындырары артык эвес боор, а 1995 чылда Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдалары Федералдыг Хоойлу өзугаар эртер.

Бо бүгүден алгаш көөрге, Төп соңгулда комиссиязының кылыр ажылы хөй, ону боттандырар дээш аргадуржулганы үндүрер апаар.

Карa-Сал БУДУК-ООЛ.
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харысалгалыг секретары.
(Гонорарын «Шынга» артырдым).

Көдээниң ишчилеринге чылыг сөстер

ДУРЖУЛГАЛЫГ МАЛЧЫН

Д. Л. Күжүгет Кызыл кожуунда «Тиилелге» совхозтан көжүп келгеш, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажылдагыйынга хойжулаа-ла чээрби чылдың иүүрү четкен. Долума Күжүгеттиң өөпүң ээзи аар аарыгга таварышкан чок эмгарган. Ынчалза-даа хөй уруг-дарыглыг бедүүн ишчи мал-маган өстүрер ажылындан салдынмайн барган.

Хойжуцуң оглу Чедер-оол Күжүгет хой ажаан өстүрериниң салымнын көргүскен. Күдээзи Анатолий Монгуш зоотехник эртемниг. Ол катиези-биле кады хой кадарын турар. Тускай эртемин чаңгыс коданны өстүрериниң үндүрүп турары ол. Мал оолдаашкынының эрткен чылгы кыжы төрел бөлүкке кежикчолдуг болган. Малдың чаш төлүн камгалан алыр талазы-биле Долума Лодановнаның бөлүү планын ажыр күүсеткен.

Дугуржулгада көрдүнгенин өзугаар олар төрүүр чүс хойдан-на 80 хураганны өстүрер турган, херек кырында чүс баштан-на ортумаа-биле 85 хураганны ажаан өстүрген. Өске хойжу коданнарның малының бажы кедергей куду бадын, сандаран турда, бөдүүн ишчиниң коданында мал хүр болган семис болуп турар. Ол бөлүктүң ажаан өстүрген хураганнары күштүг-шыраа-биле ылгалын турар. Эрес-кежээ, малга салымның херечизи-дир ийин.

Чедер-оол Күжүгеттиң ажылчыны, ылавылалдыын улус кайгаар. Ортумак школаның он бирги класын дооскан, шериг албанын эрттирген. Бир эвес ооң бүдүжү хиреліг турган болза, ортумак школа доозары, шериг албанын чиик-чаагай эрттирери амыр эвес. Күш-ажылга хаара туттунмаан чамдык оолдар ортумак школаны безин доозуп ыдавас болгай. Чүткүлдүг өөренікчи шериг албанына база халаажыраваан. Кызымаа, кежээзи-биле ылгалдыы ол-дур ийин. Ужуралдарга, ыйыышкыннарга шериг кезээнге таныш варышпайн келгеш, иезинин ажылынга дузазын көргүзүп турар. Дүүнгү дайынчы ооллуң орес-кежээзин, мал ажаан өстүрериниге эптинн хой ажылынын зоотехниги О. К. Оюп мактаар чорду. Омак Кызыл-оолович хой ажылында ажылдап турар ооллар, кыстарның иштинден аныяк ооллу мактай қаапканы база таварылга эвес.

Иешкилериниң демниг күш-ажылы бо чылын база чедиишкиннерлиг болуру билдингир. Чүге дээрге Чедер-оол эрес-кежээ-дир. Анатолий Монгуш мал ажылының талазы-биле тускай эртемниг-дир. Малчын турлагда улуг дуржулга, эрес-кежээ чорук база эртембилиг чаңгыс баг кылдыр дүүжү бергени ол.

Төрел хойжу бөлүктүң бажыңнары, кажаалары арыгсилиг болгаш чылыг-чырык чорду. Дуржулгалыг иениг күш-ажылы республиканың хойжуларынга, мал ажылынга биче болгаш ортумак бизнес ажыдын алыр дээн тыва кижилерге — улуг үлегер.

Савый-оол ООРЖАК.
(«Шынның» тускай корр).

АЛДЫН ХОЛДУГ ИРЕЙ

Бистиң суурда хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи Соян Үргетти дугайында номчукчуларга таныштырайн.

50 чылдарның эгезинде Соян Үргетти ыдыктыг шериг хүлээлгезин Хабаровскиге эрттирген. Шеригден келгеп. Кызыл хоорайның тудугларынга ажылдан турган, механизация училищезинче өөренин киргеп. Училищени чедиишкинниг дооскаш, Самаганалдайның машина-трактор станциязынга ажылдай берген. Хып дээн аныяк эр өскүлезиниң аайы-биле өскенчөрээн Ак-Эрик суурунга турумчуп, 20 ажыг чыл иштинде «демир аъттың» дыпын башкарын келгеп. Агар хөвузунда ооң тараа тарыаан чери чок деп болур. Хөй чылдар иштинде ажылдааш, механизатор кижиниң чымыштыг ижинге дадыккан. Калбак мергежилдиң тракторист-машинизи болурундан аңгыда, ол электрик база каңнакчы.

Ооң бажың-өргээзиниң девискээринде ыяш дилдирер, алгы эттээр, тараа соктаар станоктарны боду чогаадып кылып алган. Суурнуң чопунга ажыктыг хөй ажыл-херектерни кылын берип чоруур. Ол өг ыяжын чазан турда, шалыпкын-даа, шевер-даа кижи. Чоок-кавызында чурттан чоруур кижилерге, малчынларга та чеже өг ыяжын чазан бербээн дээр.

Бажында ак хар дүжүп, 70 хар чедир дөгүй берген-даа бол, анаа-ла хей хол куруг олурун ыыдавас. Чүген, чулар, тыва тоопар өөктерин база кылдыр. Ус-шевер, алдын холдуг ирей-ле болгай. Ак-Эрик суурга электри шугумун эң баштай шейген кижилериниң бирээзи база ол. Соян Эрешчинович бодунуң кызымаккай күш-ажылы-биле чаңгыс чер-чуртташтарының хүндүткелин чедип ап, хөй удаа көдээ Совет депутадынга депшиттирип чораан, хоочун коммунист.

Өөнүн хереэжеп ээзи Ямаа Идамовна база ховар дээн шевер иелериниң бирээзи. Ооң тыва тон, хөректээш, куртка дээн ышкаш дааравас-ла үүвезин чок. Хоочуннар күрүнеге, чонунга ажыктыг ажыл кылын чоруур кылдыр ажы-төлүн база өөредип кижизиткеннер. Үргеттилериниң ооллары ада-иезин дезеп, ажылгыр кижилер болганнарын суурнуң чону чугаалажын турар. Арат ажыл-агыйын-даа башкарын чорудун, сайгарлыкчылардаа боор ажылдан чоруур. Кижини күш-ажыл каастаар деп үүвениң шыныын ол ушевер өг-бүле бадыткан турар.

Даш-оол ТАНОВ.

Шериг комиссариады 50 харлаан

ЧҮС МУҢ КИЖИНИ ЧОРУТКАН

Мен ол сарыг карттыг дужаалдар номуг кожуунун шериг комиссары хүлээлгемни күүседип киришкеп-ле сонуурган берген мен. Үешаг хөй эрткеп-биле ооң арганнары база саргаргылай берген чорду. Ацаа баштайгы дужаал 1945 чылдын январь 28-те бижиттинген. Ында бижээни: «Мен бөгүн Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл районнарының каттышкан шериг комиссариадының комиссары хүлээлгемни күүседип киришпим.

Гвардейжи улуг лейтенант Оюн ООЛАК».

Фашистиг Германия амдаа дүжүп бербээн. Дайын чорудулгалары кидип түлүк чоруп турган үе ол. Тыва улуг ССРЭ-ниң составынга киргеш, каш-ла ай болган. Совет Эвилели-биле барык дөмей тургузуп, ТАР-ниң ажыл-херээн чаа байдалдарга таарыштырары амыр эвес херек турган. Арга-дуржулгалыг орус офицердер дайын шелүнге тулчуп турган болгай. Ынчалза-даа кадыг-дошкун дайын одунга каңналган хып дээн аныяк гвардейжи офицериниң бодунун чаныш-сыныш чок тура-соруу-биле Совет Эвилелиниге база бир чаа комиссариатты тургусканы ол-дур. Комиссариатны ажыл-херээнге улуг лейтенант Бала, лейтенант Чолдак-оол, ажыл-агый кезээнин начальниги Н. Н. Чихачёв суглар эвээш эвес дузаны катканнар.

Улуг-Хем, Чаа-Хөл кожуун нарга ынчан тырттар күш колдуунда азы, шары бооп турган. Арбаннарга, сумуларга кирип турда-даа чурттакчы чон быдаргай, көшкүн. Шериг комиссариадының ажылдакчылары сургакчылаарда кыштың кончуг соогунда шанактыг хаптар. Ацаа хамаарышкан база бир бижилге: «Сургакчылап чорупторум. Чеди хонук дургузунда четчир хире мал чеми, азыдем ап алдым. Аъттың дериг херексели, шыдалы эки...»

Аныяк автономнуг областың оолларын шериг херээнге өөредир, кижизидер ажылдар хайныышкынныг чорун турганы ылдеп. Шеригге келдирткеннерин ийити билиин бедидер, чыыштарны удаа-дараа кылыр, эмчи шинчилгезин эрттирер дээш, кандыг ажыл турбас дээр. Ол бүгүнү улуг лейтенант Оолак кыска үениң иштинде организастап шыдаан.

Оолактың соонда Улуг-Хемниң шериг комиссариадынын ажылын подполковник Лонсай, эки турачы эскадронун командириниң политиктиг кижизидилге талазы-биле оралакчызы, гвардейжи майор Монгуш Байскаан олар биллилиг удуртуп турганнар. Орус офицерлер Карпов, капитаннар М. А. Григорьев, А. И. Гусев болгаш өскелер-даа тыва ооллардың шериг-патриотчу кижизидилгезинге төлептиг үлүг-хуузун катканнар. Эң ылангыя Михаил Александрович Григорьев шериг деп халаашкаш, Улуг-Хем районнуң план киллизин удуртун, ажыл-агыйларын хөгжүлдезинге биче эвес изигин берген. Ам ол хүндүлүг эң шелээже үнген болгаш, Кызылда чурттап орар.

Улуг-Хемниң шериг комиссариады бежен чыл дургузунда чүс мун ажыг аныяк ооларны белеткээш, шеригже аъткарын чорткан. Ада-чурттун Улуг дайынының чылдарында улуг-хемчилер дайын шелдерингe эрес-маадырлыг тулчуп чорун турганнар. Шагаан Арыгдан дайынче барган Л. К. Конев, Е. И. Кудрявцев, В. Н. Братилова, К. М. Ошаров, И. К. Носков болгаш эскелериниң-даа бо хүннерде бистиң аравыста чурттаан, аныяктарга чагыг-сөзүн берин чорууру өөрүнчүг. Ол ышкаш бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, тыва эки турачы эскадронун составынга үжен ажыг кижи тулчуп чоруп турган. Кижи төрелгеннин фашизмниң кара аспаандан адырган дайын шелүнге амы-тынын бергеннерге болгаш типлелгелиг чаныш келгеннерге бис мөгейин турар бис.

Долегейниң ийнги дайынының соонда тургузукчу ажылын хайыккан. Шериг комиссариады бодунун мурнунга тургускан сорулгаларын бай эвес күүседип келген. Бистин шериг албанынче чоруткан ооларывыс боттарының ыдыктыг хүлээлгезин эрестиг күүседип турдулар. Эң ылангыя афганчыларны адавайн баар арга чок. Арыг-Үзүү чурттуг Гера Балчый, Игорь Солдун интернационалчы хүлээлгезин күүседип чораан, амытынындан чарылганнар. Оларның маадырлыг чоруун Төрээн чурт бедин-биле үнелеп, Кызыл Сылдыс орденнер-биле демдеглээн. Чаңгыс чер-чурттугларывыс Шолбан Биче-оол, Олег Оолакай, Аяс Тун-оол, С. Канчын олар дайынчы медальдар-биле шаңнатканнар.

Чүртта болун турар нарын болуушкуннар шериг-патриотчу ажылдарны чорударынга чамдык шаптараазыннарны ужураштырын турары хомудаңгыг. Эр кижиниң эртер оруу — Төрээн чуртунун мурнунга ыдыктыг хүлээлгезин күүседири. Каяан-даа, кандыг-даа үеде ол турган болгаш турар-даа үжүрлүг. ССРЭ-ниң даа, Россия Федерациязының-даа хоойлу-дү

САГЫШТАН ҮНМЕС АЙТЫРЫГ

(Төнчүү. Эгези № 18 «Шында»).

Ол дугайын эң-не баштай амгы Дээди Хуралдың Даргазы, ынчан Улусчу фронтуның удуртукчузу Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей чугаалап үнүп келген ышкаш ийик. А өскелер ону деткип турар апарган. К. А. Бичелдей ол хире улуг херекти боттандырарда, бүгү тыва чонның сапалын албаан, ол ажылды ССРЭ-ниң-даа, РСФСР-ниң-даа, ТАР-ның-даа Үндезин Хообулуларының статьяларына чөрүштүр чорудуп, референдум-даа чорутпаан деп бадыткаан. Мен политик-даа эвес мен, төөгүчү-даа эвес мен, юрист-даа эвес мен, күрүне архивинче хол-даа сукпаан мен. А бодумнуң кара угаанымбиле бодап чоруурумга, Бичелдейниң барымдаалары бадыткалдыг тур боор. Н. Күпчүү «50 чыл мурнунда» деп архив материалдарын «Шын» солунга парлатты. Ында С. К. Токаның хүп демдеглелериниң үзүндүлер киргеп болчук. Ону помчаап, С. Тока дүү Молотовка, дүү Калининге, дүү Косыгинге болган ВКП (б) Төп Комитеттиң база Совет чазактын дээди даргаларынга кирип, Совет Эвиделиниң Тываны кадар дээш, дыка-ла кызып турган кижи-дир деп билдим. Өске-даа помчукчулар ынчаар билген боор. Шынап-ла, чонуң сапалын албаан, сагыжын айтырбаан — референдум эрттирбээн, Биче Хуралдың сессиязынга ол айтырыгны тургуспаан, ол хиреде С. Тока чаасканн хөделип турган бооп турар. Чоокта чаа Түлүш Кызыл-оол дээрзиниң «Каттышкан бе азы кадыкан бе?» деп аттыг материалы база солунга үнүп. Ол чүүл арай таштырыглыг, чоңгээлиг хөөнүүг болза-даа, чүвениң алыс шынын тывыксан турар уткалыг болчук.

Ийе, 1944 чылдың октябрь 11-де ССРЭ-ниң составынга Тываны хүлээп алган. Оон дугайын ТАР-ның Биче Хуралының август 16-17 хүннеринде болуп эрткен 7-ги Опза сессиязынга (каш борбак чазак кежигүннери, ам болза депутаттар) шиитпирлеп киргеннивис-даа, аңаа бүзүреп турганывыс-даа шын.

Ийинде, «эки тура-биле киргеп» деп сөстерни уктаары чугула. Бо сөстерниң шыныынга чамдык эштериниң бүзүреевин турары черле илдеп. Биче Хуралдың Опза сессиязынга чазак кежигүннерин болгаш даңзы-биле ат салдырып ап турган, ниити тыва чонну С. Тока албадапкан деп, олар бадыткаарын ораладажып турар. Оларның оозу шын бе ынчан?

Тока ол үеде ТАРН ТК-ның Чингине секретары, ВКП(б) кежигүнү, Коминтерн кежигүнү турган. Ыпваларның барык шуптузу аттарын салып берген тур боор. Чүге дээрге, ССРЭ шагда-ла бистиң Ада-чуртувус, Сталин шагда-ла бистиң ынак башкывыс, баштынчывыс, харындаа адавыс, изиг ынаавыс апарган турган-на болгай.

Туттупарда дыттыг Саян
Тура дүшпейн ажа-ла бээр,
Дузалаарда эттиг эсэсэр
Дужун бодап чеде-ле бээр.
— деп ырлажып турдувус.
Ол ышкаш
Мөге күштүг хөгжүлдениң
Мөнге дөзү — Сталинниң
ачызында
Эки чыргал эчизинге
Эндег чокка чеде бээр бис—
деп-даа ырлажып турдувус.
Моон алырга, ССРЭ-ге ынаавыс-даа шын, аңаа бердингенивис-даа, аңаа бүзүреп турганывыс-даа шын.

Ийинде, «эки тура-биле киргеп» деп сөстерни уктаары чугула. Бо сөстерниң шыныынга чамдык эштериниң бүзүреевин турары черле илдеп. Биче Хуралдың Опза сессиязынга чазак кежигүннерин болгаш даңзы-биле ат салдырып ап турган, ниити тыва чонну С. Тока албадапкан деп, олар бадыткаарын ораладажып турар. Оларның оозу шын бе ынчан?

Тока ол үеде ТАРН ТК-ның Чингине секретары, ВКП(б) кежигүнү, Коминтерн кежигүнү турган. Ыпваларның барык шуптузу аттарын салып берген тур боор. Чүге дээрге, ССРЭ шагда-ла бистиң Ада-чуртувус, Сталин шагда-ла бистиң ынак башкывыс, баштынчывыс, харындаа адавыс, изиг ынаавыс апарган турган-на болгай.

Туттупарда дыттыг Саян
Тура дүшпейн ажа-ла бээр,
Дузалаарда эттиг эсэсэр
Дужун бодап чеде-ле бээр.
— деп ырлажып турдувус.
Ол ышкаш
Мөге күштүг хөгжүлдениң
Мөнге дөзү — Сталинниң
ачызында
Эки чыргал эчизинге
Эндег чокка чеде бээр бис—
деп-даа ырлажып турдувус.
Моон алырга, ССРЭ-ге ынаавыс-даа шын

АЖЫЛ-ИШ АГЫМЫНДА...

Бистиң А. С. Пушкин аттыг национал библиотекавысты билбес кижи-даа чок. Амгы үеде библиотеканың фондузу 576 муң 436 экземпляр, 11 муң ажыг номчукчуларлыг.

Бо үениң негелдезинге дүүштүр библиотеканың коллективи чон ортузунда чаа хевиринин солун ажылдарын чорудуп түрар. Чижээлээрге, 3 чыл улаштыр библиотека хүннерин чедишкиниг эртирген. Ол хүннерде номчукчулар-биле солун кежээлерни, ажык чугааларны, аныяк чогаалчылар-биле ужуражылгаларны, сураглыг тыва, орус чогаалчыларның юбилейлеринге дураскааткан кежээлерни болгаш оон-даа өске массалыг ажылдарны эрттирип турар.

1993 чылда хакас литература хүннерин база ол ышкаш «Библиотека кадыны—1994» деп конкурсту топчүткен библиотека системазының директорларының аразында организастап эрттиргени киржикчилериң улуг үнелелин алган. Культура сайыды Ч. Ч.-Д. Ондарның «Сөөлгү өртээл» деп номунга презентацияны база солун болгаш бедик деңнелге эрттирдивис. Төөгү чогаалдарының автору Василий Янга дураскааткан кежээни библиотекага, а ооң соонда ооң чүрттап, ажылдап турганы Бин-Хем районнуң Өөк суурга эрткенин демдеглевес арга чок.

Национал библиотека эртем-шинчилел ажылының талазы-биле эвээш эвес ажылдарны база кылып чоруткан. Россияның күрүне болгаш национал библиотекаларының эртем-шинчилел ажылдарынга доктаамал киржип турар. Республикага хамаарыштыр номчукчуларның чүрт-шинчилел база тыва дыл кырында литератураларны номчуп турарынга хамаарыштыр эртем-шинчилел ажылын кылган. Амгы үеде республикада кадрлар курлавырының байдалының дугайында шинчилел ажылдарын чорудуп турар бис.

Бистиң библиотекавыс республиканың 177 массалыг библиотекаларынга методиктиг дузаны чедирип, чылдың-на 20 ажыг үнүүшкүннерни кылып, семинарларны, курстарны эрттирип, методиктиг материалдарны, сүмелерни бижип турар.

1993 чылда Пушкин аттыг национал библиотека төп-чүткен библиотека системазының директорлар чөвүделин тургузуп алган, ажылда бар чедишкиннерни база чедер-четпестерни сайгарып көрүп, демниг ажылдаарын шиитпирлеп турар.

Кандыг-даа ажылдың чедимчелиг болуру удуртукчудан кол хамааржыр. Национал библиотеканың директору Ольга Васильевна Фенцельдиң улуг үлүг-хуузун демдеглевес арга чок. Ол ажылдарны боду удуртып, идепкейлиг киржип, коллективте кижи бүрүзүн хаара тудып, демнии-биле ажылдап турар.

Бистиң улуг коллективте бедик арга-дуржулгалыг, ажылынга бердинген ажылдакчылар эвээш эвес. Оларны Л. И. Разумова — директорнуң оралакчызы, килдис ажылдакчыларындан А. С. Калга-оол, А. М. Сарыг-оол, Т. И. Евсеева, А. А. Легостаева, Л. М. Чадамба, М. А. Нанай, С. А. Содунам, С. С. Салчак, Г. В. Великая, С. У. Сергеева, А. Б. Хуурак болгаш өскелер хамааржыр.

Тамара ЛЮНДУП,
Эртем-методиктиг килдистиң эргелекчизи.

АШТААН КОКАИГА АЛЗЫР ЧАСКАН

● АЛМА-АТА. Мангистаус области Кызыл-Сай деп суурнуң чүрттакчызы Самат Кенжемурзаев ол хүн эки ажылдааш, бажыңынче таваар базын чаныр орган. Хеп-хенертен ооң кырынче аажок улуг борү шураг келген. Алызы мөге-шыырак кижи болгаш ол девидевейн баргаш: борүнү бир тенкеш, ооң соонда сидипи төгүлдүр боостаалапкан.

Аштаан борү Кызыл-Сай суурнуң чүрттакчыларын үш хонукта девидедип келген. Ооң азыг диштеринден элээн каш мал хораан. А кижилер карацгыда дашкаар үнериндеп безин сестир апарган.

Чаңгыс борү өөрүнден астыгын чыдып калганы илдең хире. Хөртүк харлыг соок ховуга чеже шыдажырыл, суур чаныпче «аннап» кирип келгени ол-дур деп, охотоведтер түүнээн.

ХАВАН ЧЫЛДЫГЛАРГА УЖУРАШКАНЫМ

Чаа чыл уткаан теледамчыдылгага киржири-биле телестудияга чеде бергеш, чылын турган хөй улустуң арызында улустуң чогаалчызы Кызыл-Эпиқ Кыргысович Кудажының турарын көрүп кал сал-ла, оон ыравайн, дамчыдылга белеткелиниң үезинде улуг чогаалчының аайы-биле чоруп турар-дыр деп бодапкан мен. Ындыг чүве кайда боор, дамчыдылганы организастап турар кижилер шупту чүвени баш удур шиитпирлеп каан болду. Алдарлыг чогаалчывыска баштадып алгаш, дамчыдылга кылыр өрээлче шуужуп кирип-ле эгеледивис. Башкарыкчылар Орлан Дамба-Хуурак, Раиса Яндараа аалчыларын боттарының планын езугаар олурткан-ла турлар. Менң олур дээш имнээн стол артынга барып саадапкаш, кайгай-ла бердим. Кожаларым шупту артистер. Артистер боорда, шупту алдар-аттыг. Дужумда — Тываның, Россияның алдарлыг артизи, мээң композитор Григорий Базыр-биле чогаатканывыс «Ынакшылым» деп ырывысты сөөлгү үеде сценадан дүжүрбестээн Демир-оол Кежиктиг, солагай таламда — база-ла Тываның, Россияның алдарлыг артизи Надежда Даржаа, оң таламда — Тываның алдарлыг артизи Светлана Маады болдулар. Ындыг улус аразынга орарга, баштай чоргаарангыг-даа, чүгле эпчок чүве —кандыг-даа ат-сын чок кижиге ындыг «улуг» улус аразынга олурупторга бергези-ле кончуг чорду. Мээң ындыг байдалымны дораапна ап октапкан кижи Кежиктиг-ле болгай. Ол өөрүнге дораан-на: «Мээң «Ынакшылымның» сөзүнүң автору бо-дур, уруглар, таныжылар...» — дээш, оюн-баштаабиле девидээниме чавырылдырып бадырды.

Аныяк, алдар-аттыг дуңмаларым чанынга ора кежээлээш, хайныккан сонуургалдыг сеткилим-биле харындаа ындыг бөлүкке таваржы бергенимге өөрүп арткан мен. Оларның-биле сагыш хандыр хөөрежир аргалыг болган мен. Оон-даа солун чүве менң манап турганын баштай кайын эскерер мен.

Тележурналист Раиса Яндараа-биле қылган чугаавыска келир чыл Хаван чылы, а мен база Хаван чылдыг болганымны чугаалапкан болган мен. Интервью соонда олудумга ээп кээп олуруп чыдырымда, четтикпээнзиг Светлана Маады:

— Мен база Хаван чылдыг мен, акый — деп бо. Оон

— Мен база Хаван чылдыг мен, акый — дизе-ле, Надежда Даржаа бо холун сунуп ор. Дөстүнер эвес, Демир-оол Кежиктиг алгырыпла үнүп:

— Эштер, мен шупту Хаван чылдыглар аразында олурар кижи болуп тур мен, ол дээш шамнан көдүрер-дир!

Кежиктигниң чидиг үүнүнден столувус чанынга Тываның, Россияның алдарлыг артизи Надежда Куулар маңнап кээп: «Чаңгыс чылдыларымга каттыжайн» —деп бо. «Мени кагбаңар. Хаван чылдыглар» — дизе, Тываның алдарлыг артизи Надежда Шойгу бо келди. «Адыр, адыр, хаваннарым, хрю-хрю» — деп, Тываның, Россияның алдарлыг артизи Борис Монгуш чанывыска маңнап келди.

Шынап-ла, кайгап-ла ханмаан мен. Чаңгыс дамчыдылга үезинде ынча хөй Хаван чылдыглар, ам артында менден өскези шупту-ла алдарлыг артистер чыглып келириви кым бодаан боор. Алды кижи, барык бир шериг кезээниң салбыры чыглып келгенде, Хаван чылын алган, мактап шаг-ла болдувус. Хаван чылдыглар дээрге дидим, кылган үүлүн ыяк кылыр, дорт, шиитпирлиг, шынчы болгаш кончуг туруштуг, хөй сөс чок ажылтыр кижилер, а Хаван чылы от-сигенниг, үнүш-дужуттуг, тараалаң бай, чымчак, чылыг кыштыг, чаагай, эки чыл деп қады дамчыдылганга киришкен өөрүвүс мурнунга мактанын шаг-ла болдувус.

Чарлып турувуста, Хаван чылдыг дуңмаларым мөңээ даалга берген мындыг үүвеле болгай. Оны ол-ла хевээр борта арттырар бодап ор мен:

— Аравыста бижиттинерле кижи сен-дир сен. Ынчангаш солун дамчыштыр бүгү-ле Хаван чылдыгларга бистиң байырывыс чедир. Хаван чылы чаагай чыл болзун дээш бүгү-ле Хаван чылдыглар азыралда хаваннар ышкаш кежик манаваалыңар, тайга-таскыл кезип, амыдыралын боттарының күжү-биле тып чоруур черлик хаваннар ышкаш ажылдаалыңар. Чыл кирип деп үүве бир кижиге эки-даа, бир кижиге аар-берге-даа боор болур, черле оваарымчалыг, серемчилелдиг чурттап көөлүңер. Хаван чылы эки чыл болзун, хаван чылдыгларга чедишкиннерлиг чыл боор эртсин деп алгаг-йөрээлден қыл!— дишкеннер үүве. Ындыг-ла, болзупам, хүндүлүг Хаван чылдыглар!

Шак ындыг күзел-биле чаңгыс дамчыдылгага таваръышкан Хаван чылдыглар тарап чоруткан бис пийин.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

АТТАН ТЫВЫССА

Кызылда күрүненің педагогика институдунуң тыва дыл, литература кафедразы 1964 чылда тургустунган. Ол үениң дургузунда аңаа кандыг алдар-аттыг башкылар, докторлар, кандидаттар, эртем ажылдакчылары билигниң эң-не дээди чадазын бербейн чораан дээр. Ылаңгыя Ш. Ч. Саттың, К. Х. Оргунуң, Е. Б. Салзынмаанын катаптаттынмас ажыл-ижин ооң доостурган студентилери кажан-даа утпас.

Бо хүндүлүг башкыларывыстың соондан студентилерге билиг-мергежилип харамнанмайн берип чоруур башкыларны база чоргаарал-биле адап болур. Оларга А. Ч. Кунааны, К. Б. Мартоолду, Д. С. Кууларны, бистиң бөлүктүң куратору чораан Б. К. Ондарны, чаңгыс курсчум М. В. Оюнну, К. Б. Кууларны дээш, оон-даа өске биске быжыг билиг берип чораан башкыларывысты адап, оларга четтиргенин илеретпес арга чок. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тыва дыл болгаш литература кафедразының республиканың башкы кадрларын белеткээринге киирген үлүү улуг.

Ынчангаш бодум хуумда маңаа филология эртемнериниң доктору, профессор Ш. Ч. Саттың кафедраны үндезилээнин барымдаалааш, ооң адын тыва дыл кафедразынга тывысса кандыгыл деп бодалымны үлежикседим. Бистиң үениң башкыларындан аңаа башкылатпаан башкы-даа чок, ооң номнарын, ажылдарын боттарының мергежилинге ажыглавайн чоруур башкы-даа, эртемденда, чогаадыкчы ажылдакчы-даа чок деп бодап чоруур мен.

Мээң бо саналымны эшөөр деткиир боор дээрзинге бүзүрээр мен.

Светлана ХОМУШКУ.
Чаа-Хөл ортумак школазының башкызы.

ЭЛЭЭДИЛЕР КЛУВУ «У Ж У К Т А»

Эрзин суурда элээдилер клувунда үш чыл улай доктаамал ажылдап келген аргыыр, дааграныр бөлгүмнерни Чечек Сендиевна Сади билдилиг удуртып турар. Аргыырынга ортумак класстардан 15, чиик хептер дааграарынга 16 хире улуг класс уруглары өөренип, ус-шевер болурунуң бүгү-ле аргаларын шиңгээдип ап эгелей бергеннер. Ол ышкаш хеп быжыкчызы мастер Ольга Ондар чаа моданың орус хептерин дааграарынга база оларны өөредип турар.

Элээдилер клувунга уруглардың аргаан, дааграан хептеринин, кылыгларының делгелгелерин организастап, суурнуң чонун, уругларның боттарынын ада-иелерин «Ужукче» чалап турары чаңчыл апар чыдар. Чурттакчы чон, ада-иелер ук делгелгени сонуургап көрүп, боттарының чогуур үнелелин, арга-сүмезин бээринге чажам дивестер.

Аргыырынга, дааграарынга Чойгана Салчак, Аржаана Калдар-оол, Алдын-кыс Монгуш, Анай-Хаак Крылова, Долаана Соян олар өске өөрүнден онзаланып ылгалып, келир үеде салым-чаяанныг ус-шевер кижилер болурунга боттарын белеткеп турарлар.

Элээдилер клуву «Ужуктуң» материал-техниктиг баазазын быжыглаарынче кожуун чагыргазынын өөредилге килдизи улуг кичээнгейни салып келген. «Ужуктуң» ажыл-чорудулгазынга «Өг-бүле» төп (Валентина Эренчина) хүн бүрүде дузаламчыны көргүзүп турар.

Шагаа АРАНЧЫН.
Эрзин кожуун.

Номчукчунуң хомудалы

«ЫРЖЫМ БУЛУҢ» ТУРБАЗЫН

Хемчик хемниң дүргектелчек чалгылары чайгы үеде чагырга чок даваш-шимээнниг агын бадып чыдарын, ооң аргазында дириг амытаннарын хөйүн кижилер бо-ла көрүп, кулаа-биле дыңнап турар болгай. Кажан суг қарарып келгенде, ооң бырлаңнаан чалгын көөрге, мөңгүн суу дег борбак-борбак кылдыр чуглуп чыдар.

Мындыг күчүлүг Хемчик хемниң аргазында үүү чок дээр: аң-мең, үнелиг чимистиг үүштер—долаана, хоорсарыг чыжыргана, дозур кара чодураа, хүрең-кызыл ыт-кады... Бодап келирге, кижиниң сагыш-сеткили ала-чайгаар таалап, уярап келирдир. Чечек-чимисти чайын көөрге, магалыг кайгамчыктыг чараш кылдыр чайынналып, чыды безин бир онза ышкаш сагындырар. Шак бо кайгамчык чараш, бойдус байлаа төктүп чыдар бай Хемчик хемниң қыдыында Хорум-Даг суур бар. Бо суурну шаандагы бурунгуларывыс төөгүлүг чер деп сагындырып чораапнар. 1929 чылда Моолдан аныяк лама-башкы келгеш, Хорум-Дагны дагып бергеш:

— Алдыы, Үстүү Хорум-Даглар бирээзи пар, өскези арызыдаңга дөмей овур-хевирлиг-дир, ону эки дагып, хүндүлеп чорбас болза, чурт кадыг-дыр — деп чагып турганын мээң ачам Шээлей Монгуш Хонакпан оглу чугаалап орар.

Мындыг төөгүлүг черниң амгы байдалын көрээлиңер. Мооң мурнундагы чылдарда тудуп эгелеп каан он чыл ортумак школаның амгы байдалын көрзе эки боор. Үүл дээрге кризистиг кара рынноктуң хамык тудугларны тударынга дыка-ла шаптыктыг болуп турары чугаажок. Бо чугаалап турарывыс чедир туттунмаан тудуг амдаа биеэги хевээр, козур кара апарган турар. Ол ышкаш Чөөн-Хемчик кожуунуң Чадаанада орук черинин тудуп қылып каан көвүрүүн Аныяк-Чыргакы, Улуг-Чыргакыдарның улуг суу үерлээш, чууй шаап алгаш барган. Черле кандыг-даа хемнериниң суу чайгы үеде айыылдыг деп үүвени бо чижектен көрүп болур. Хорум-Даг суурнуң чонунга Чадаана-биле аргыжары ам база бергедээн. Чадаана баарда Улуг-Үзүктеп чоруур, чок-ла болза Чаңгыс-Теректиң алаактан ояр апаар. Кывар-чаар материалдар чок үеде кончуг хөй чарыгдалды үндүрер. Ындында-ла акша-төөрик чок берге үеде, 5-6 километр оюн чоруп деп үүве дыка-ла халалыг.

Хорум-Даг суурнуң чагырга бажыңын тудар дээн шлактар ында-ла козурара берген оваа боор чыдар. Ол та, кажан тудар тудуглар үүве, мынчага чедир билдинмес. Үүгле ол тудуглар эвес, харын-даа өске тудуглар база-ла шлак-биле ара туттунган, суурда ээн козурт апарган тургулаарын көөрге, чаржынчыг-даа.

Шагда, ТАР турар үеде, Хорум-Даага чурттап чораан тудугжулар, шевер бызаңчыларның тудуп қааны, өскээр чугаалаарга, аът, шары-биле сөөртүп тургаш туткан Хорум-Даг школазының дээвирни ойлуп барып дүшкен. Школаны 1992 чылда-ла комиссия келгеш, ажыглалга кирбес дээш, үндүр бижип каапканын школа директору Манчай Ховалыг чугаалап орар. Ол дугайында кым-даа, кайда-даа чугаалашпайн турар. Бо школаның чаа тудуун тудар дугайында Тыва Республиканың өөредилге сайыды В. Хөвөңмейниң хөлежир үезин келбээн бе? Чугаа болурга-ла, чаңгыс харыы—ону тудар акша-төөрик чокла дээр. Бо бүгүнү Хорум-Даг суурнуң хоочун чурттакчызы, 86 харлыг Даш Ондар кайгап хомудап олурар болду. Ыры-шоорга кирген Хорум-Даг суур мынчаар бергедеп, ниитилел сайзыралындан чыдып каарга болур бе?

Хорум-Даг суурда чурттап турар колхозчу чоннуң амыдыралы амгы үеде база бергеэзин. Электри чырыының күчүзү чок болганының уламындан, теледамчыдылганар болгаш бажыңнарда соодукчулар орта ажылдавайн турар апарган. Бир-тээ, Хорум Даг суурда четпестериниң дугайында чугаалап турар болганымда, ону оя эртин болбас. База бир берге айтырыг, қодур азы чесотка айтырыы болуп турар. Бо суурда амгы үеде кижи қодуру нептерээн. Бүдүн суурнуң үштүң бир хуузу қодурдан аарып турар. Мында чунарбажың үр үеде ажылдавайн турган. Амгы үеде ажылдай берзе-даа, аңаа чунган кижилер дөмей-ле аарып турар апарган.

Оон аңгыда, колхозтуң хөй-ниити чемненилге чери ажылдавайн, кара шооча эжик аксында астына берген турар-дыр. База-ла қодур аарыы чоруп турар дээшле ажылдавайн турары чадавас. Аъш-чем берге үеде ниитиниң чемненилге чери суурга турар болза, чонга дыка-ла ажыктыг болур ийик.

Бо суурнуң хоочун чурттакчызы кижи болганымда, бо бүгү четпестерни көргеш, хөрек-чүрээм хөлдевес аргазы чок. Хорум-Даг «ыржым булун» болбас ужурлуг деп, суурнуң чурттакчыларының чугаалап турары шын болбайн капчаар.

Сундукай МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик кожуун.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

ЧАДАГ ЧАРЫШТЫ САЙЗЫРАДЫР

Чиик атлетиканың бир хевири болур чадаг чарыш дугайында бодалымны, санал-оналымны бижип олур мен. Республикага, кожууннар төптеринге, сумуларга болуп турар байырлалдар үезинде база дайынын, күш-ажылдың хоочуннарынга, алдар-аттыг кижилерге тураскаадып чадаг чарыш маргылдааларын доктаамал эртирип турары өөрүнчүг. Чадаг чарышка Евгений Илюхин (Кызыл), Сүрүн-оол Монгуш (Бай-Тайга), Темир Оржак (Сүт-Хөл), Анатолий Солагай, Валерий Дамба (Тес-Хем), Владимир Комбу (Чаа-Хөл), Эрес Иргит (Кок-Тей школазы), Спартак Мызытов (көдээ ажыл-агый техникуму), Николай Монгуш («Тиилелге» совхоз), Көгел Шагаачы (О-Шынаа) оларның аттары билдингиг апарган.

Чадаг чарыш спортунуң хоочуннары Анчыкай Маады, Владимир Ещенко, Сергей Күчүге олар маргылдааларга доктаамал киржип, аныяктарга үлегер-чижээн көргүзүп, арга-дуржулгазын күзелдии-биле дамчыдып чоруурлар. 1991 чылдан бээр Москва, Омск, Новосибирск, Красноярск хоорайларга болгулаан делегей чергелиг чадаг чарыштарга Владимир Ещенко, Евгений Илюхин (Кызыл), Темир Оржак (Сүт-Хөл), Орлан Томур (Кызыл), Владимир Чамзыр (Тес-Хем) оларның бодунуң күзели-биле идепкейлиг киржип келгенин демдеглевес арга чок деп бодаар мен.

Чадаг чарышты баштай сумуларга, кожууннарга 15-тен 20 километр хемчээлге эрттирери күзенчиг. А Республика хүнүнге тураскаатканчаңчылчаан «Тыва марафонга» кожууннардан шыырак маңнаар 4 хире спортчуну ыяк белеткээри эргежок чугула деп саналдыг мен. Чадаана, Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Туран хоорайларга чадаг чарыш маргылдаазын доктаамал организастап эрттирерин чугулалап көөрүп тус черлериң спорт харылап турар удуртукчуларынга сүмелээр-дир мен.

Хүреш, аът чарыжы, чадары дег, спорттуң бир хевири болур, ырак черге маңнаар чадаг чарыш (марафон) Тывага сайзырап болур. Чадаг чарышка тыва оолдар тааржыр, олар шоолуг узун эвес, шилгедек чиик, шыдамыккай. 1992 чылдың июньда Москва хоорайга делегей марафонунга кыдат оол бирги черни алды. Мен база аңаа киржир аас-кежиктиг болган мен. Барселона олимпиадазынга корей, япон спортчулар бирги, ийги черлерже бүзүрелдии-биле үнүп, олимпийжи алдын, мөңгүн медальдарның эдилекчилери болганнар.

Узун хемчээлдиг черни чадаг чүгүрүп эртеринге улуг куш, белеткел негеттинер. Аъттарны кожууннарга база-ла ол хире-ле черге чарыштырып турары кижи бүрүзүнге билдингир. Мурнаан аъттың ээзинге аът, шары азы сарлык сөңнээр. А чадаг чарышка тиилекчиге шоолуг-ла эвес түңнүг акша шаңналын тыпсып турары чажыт эвес. Кижи-биле адыгуузун малды канчап деңнээрил? Шыырак маңнаар оолдар 10 километрни 35, 15 километрни 54, чээрбини 70 минута иштинде халып кээрлер-дир, кандыг-даа аъта-адыгуузундан дудак чок деп болур. Ынчангаш чер-черлерде спорт комитеттери чадаг чарыш киржикчилерингe, тиилекчилеринге моральдыг, материалдыг деткимчени көргүзери кончуг күзенчиг.

Чадаг чарышка маңнаарынга сундулугларга сүмем мындыг: хүнде 5-тен 15 километр чедир хемчээлди маңнап эртип турар болза эки, Маннаарынга ийи каът кроссовкалар кончуг тааржыр.

Доктаамал маңнап турарга, кижиниң өкпе-чүрээниң ажылдаары экижип, организмни арыг агаар-биле долдурарга, чем чиир хөөн кирип, таакпыдан, арагадан чайгаар-ла үне бээр. Кандыг-даа ажыл кыла бергенде, маңнаар кижи черле могавас-шылавас боор үүве, харын-даа ээлгир, кашпагай, күштүг болур. Ынчангаш чер-черлерге чадаг чарышты нептередип сайзырадыры черле ажыктыг деп бодалымны илередип, чагыг-сүме болур чадавас дээш бо үүлдү бижидим.

Владимир �чАМЗЫР,
тренер-башкы.
Тес-Хем кожуун.

Шыдыраа

АРБЫН ЧЫЫЛГАН

Уткуп алганывыс чаа 1995 Хаван чылының баштайгы айында Тыва Республиканың бирги чери дээш шыдыраачы школачыларының маргылдаазы үш хүн уламчылааш доозулган. Республика чергелиг мындыг улуг маргылдааның эрттирерин аңгыаңгы кожууннарның өөредилге килдизинин эргелекчилерингe ийи ай бурунгаар дыңнаткан турган.

Маргылдаага шупту 10 команда киришкен. Өөрүнчүг үүве—шыдыраачы өөреникчилерниң санының хөй болганында. 107 кижиниң 68-и оолдар, 39-у уруглар. Шыдыраа хөлүнге күжүн шепешкен мынча хөй школачылар чангыс черге кажан-даа чыглып келбээн үүве. Шынап-ла, Тываның шыдыраачы школачыларының бүче олимпиадазы болган-дыр деп санап болур.

Үстүкү класстарның (7—11) шыдыраачы өөреникчилериндеи Өвүр кожууннуң командазы ниитизи-биле бирги черни ээлеп, дипломнуг тускай шаңналга төлептиг болганнар. Чөөн-Хемчик биле Кызылдың командалары ийиги, үшкү черлерни ээлээннер.

Бичиилерниң (1—6 класс) бөлүүнден Тожунуң шыдыраачылары эн-не хөй удуг санны ап, бирги черже үнген. Чөөн-Хемчик биле Кызылдың командалары дараалаштыр ийиги, үшкү черлерни ээлээн.

Кызыл-оол КАЛЫНДУУ.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим ынак аважыс **Надежда Николаевна БАЙЫР** февраль 2-де 55 харлаар. Аважыс республиканың Балгазында туберкулезка удур санаторийинде бичии уруглар эмчизи. Хөй чылдарның иштинде бодунуң ажылынга ээхарыысалгалыг, ак сеткилдиг ажылдап, эш-өөрүнүң хүндүткелин чедип алган.

Аважыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр аңаа аас-кежикти, қадыкшылды, өөрүшкүнү күзеп тур бис.

Оглу Слава, керин Надя, уруу Аржаана, уруунуң уруу Лада.

ЧАРЛААЛДАР

Қызыл хоорайның чонну ажылга хаара тудар төвүнге дуржулгалыг бухгалтер-оператор херек бооп турар. Қызыл хоорайның Ленин кудумчузунда, 43 бажыңга кээп, тайылбырны алыр.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы Россияның ИХЯ-ның өөредилге черлеринге дыңнакчыларны болгаш курсантыларны хүлээп алырын чарлап тур. Хүндүкү өөредилгеге Россия Федерациязының 17-ден 25 хар чедир назылыг, эр, ортумак эртемниг, иштики херектер органнарынга албан эрттиреринге болгаш өөрениринге хууда база ажыл-агыйжы шынары тааржыр, қадык-шыырак, киреринин конкурс экзаменнерин чедишкиниг дужаган хамаатыларын хүлээп алыр.

Өөредилге черлеринге өөренирин күзээн кижилер май айның 15-ке чедир, чурттап турар черлериниң аайы-биле иштики херектер килдистеринге кээр. Бодунга ап алгаш кээр документилер болза: нарколог, психиатр эмчилериниң медицина шынызылгалары, РВ-ге хан анализи, флюорографияга шинчиткен түңнели, ортумак эртем дугайында аттестат, а 11 класстарның өөреникчилери демдектерин салган, бүзүреткен шынызылгаларны, шериг биледин, киир бижиткен шынызылга, сөөлгү ажылдап азы өөренип турган черинден характеристика, 3-4 см хемчээлдиг 4, 9х12 см хемчээлдиг 2 фото-чуруктар.

КИРЕРИНИҢ ЭКЗАМЕННЕРИ:

— орус дыл болгаш литература (бижимел-биле);
— орус дыл болгаш литература (аас-биле);
— чурт төөгүзү (аас-биле);
— Күш-шыдал белеткели.

Киреринин экзаменнерин дужаары-биле чоруур кандидаттарга өөредилге черлериниң турар черлеринге чедир орук өртээн төлээр.

ТАЙЫЛБЫР АЛЫРДА чурттап турар черлериниң аайы-биле иштики херектер килдистеринге (кожуун, хоорайларның) азы Тыва Республиканың Иштики херектер яамызына кээр.

ТЕЛЕФОННАРЫ: 92-2-55, 92-3-88, 3-63-30.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дракула» (АКШ, 2 сериялыг) 11.00, 14.00, 17.00 шактарда. **Видеозалга:** «Жажда мести» (Индия, 2 сериялыг) 10.30, 13.30, 16.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тарзан болгаш амазонкалар» 13.00, 16.00, 17.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Үстүкү класс-чыларның неделязы» 13.00, 16.00, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Дээрниң ялазы» 13.00, 15.10, 17.20 шактарда.

«Шын» солуннуң хоочун ажылдакчызы Сергей Калзанович Шойгунуң оглу, «Аян» ансамбльдин уран үүл удуртукчузу турган

Алексей Сергеевич ШОЙГУНУҢ

мөчээнч-биле холбаштыр «Шын» солуннуң коллективи оон ада-иезинге, чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Тыванын Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери, Тыва Республиканың Чогаал фондузу, «Улуг-Хем» сеткүүлдүг редакциязы Тыванын улустуң чогаалчызы С. Б. Пюрбюнүн өөнүн ээзи, культураның хоочун ажылдакчызы

Нина Дмитриевна ПЮРБЮНУҢ

аар аарааның соонда 73 харлыында мөчээнин дыңнадып, уруг-дарыынга, дөргүл-төрелдеринге, эш-өөрүнге ханы кажыдалын илередип тур.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының ажылдакчызы, милицияның капитаны

Кан-оол Шангырович САТТЫН

39 харлыында аар аарааш мөчээнин оон дөргүл-төрелдери, чоок кижилери ханы кажыдал-биле дыңнадып тур.

Төрелдери.

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинин улуг эртем ажылдакчызы Людмила Көкүй-ооловна Кууларның өөнүн ээзи

Анатолий Самбуусевич КУУЛАРНЫҢ

дерзин елүрүкчүнүң холундан 40 харлап бар чораан назынында амы-тыныңдан чарылганын дыңнатпышаан, оон чоок кижилеринге, ажы-төлүнге ханы кажыдалды илергейлеп тур бис.

Музейнин ажылдакчыларындан.

«Шамбалыг» совхозтун секретарь-машинакчызы

Татьяна Хунаевна КУУЛАРНЫҢ

хенертен мөчээнин дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге, эш-өөрүнге дыңнатпышаан, ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Төрелдериндеи.

«Совет Тыва» совхозка механизаторлап ажылдап чораан сураглыг тракторист

Александр Семисович ДАКПА

январь 30-де аар болгаш берге аарыгдан мөчээн, чоок кижилеске ханы кажыдалдывысты илередип, ол ажыг-шүжүгүү денге үлежип тур бис.

Қызыл хоорайда болгаш төрээн суурында чоок төрелдериндеи

Ажык хевиринин «Тыва агрохандырылга» акционерлиг ниитилели база кады ажылдап чоруур эштери бүдүрүлгениң кол инженери Вячеслав Садыр-оолович Аргунга база төрелдеринге оон дуңмазының озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000 АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Түргүзүкчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98. үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-36-82 3-34-57. культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер болгаш спорт — 3-37-11. очулга — 3-34-39; 3-34-93. чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер— 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92. 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16.

Солун Россия Федерациязының Парлаага болгаш массалыг информация чепсектериниң галазы-биле хоойлуулгазының сагылдаазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы. Тираж 16271. Индекс 54240. Чагыг № 35—288.

Тыва Республиканың Парлаага болгаш информация галазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.